

על „כנרת, כנרת“

מאת מנחם דורמן

מה לסבול למען אידיאה, בהסתפקותם במועטי-שבמועט, נראים כולם, לר"ב בות פייטלזון הסוחר והייסודות חל-סינה המלונאים, כיצורים קצת מגוחים, כים, קצת נלעגים, במלה אחת — קוסמים.

והרי מעשה שהיה כך היה: סרדכי נסע העירה וכאן אבד לו, או נגנב ממנו, סכום-כסף ניכר, אבל מרדכי — במקום שיבוא לפני החברים ויאמר להם: חברים, קרתה לי תאונה, אני מצטער ואחכס הסליחה, הפך שם בעיר עולמות עד שהשיג, בדרך מן הדרכים, את הסכום החסר ועתה הוא תובע מחבריו לקבוצה: „קבלו ממני את הכסף“, כמובן, הללו מסרבים, פירוב מוחלט. ויהודה אומר דברים כדבריו נות: „האין זו מעילה באמונם של חברים? / הלא זה סוף לכל, הלא אם כך, מוטב / שנהפך מיד לשודדי-דרי כים / ונארוב איש לרעהו בהצר כדי לראות / אם משהו זוחל אל הקופה למטול / ולהשאיר בתוכה כסף...“ הקומי — בעינינו — שבמעמד הזה, בו נהפכת החזרת כסף למעילה, מוגי בר במיטנה-קומיות עליידי אי-הבנתו של פייטלזון, אשר מבין דברים כפשר טם (כמונו היום), שמעילה פירושה — הוצאת כסף, נטילת-רבגניבה ולא חסר זרתו-בתחוננים. אפס, כאן מכה אותו „בומראנג“, אם אפשר לומר כן, המתי עופף כל הזמן, לאורך כל המחזה, בין 1962 ו-1912, הווה אומר — השנה ההיא ניראית לנו קומית כל-כך, לפי מה שאנו מורדים אחזה בקנה מידה שלנו, של ימינו, אבל מיד היא מחזירה לנו אתהיאפיים, ואנו חשים

תחילה חייב אני לומר כמה משפטים של התנצלות על כך שאייחד את דברי למחזה בלבד, למהזה „כנרת, כנרת“ בתור יצירה ספרותית. מובן מאד ליו שאף אני ראיתי אות ההצגה ונהר ניתי ממנה הנאה רובה, בלתי-אמצעי. עית, ליקריים שמנו בה המבקרים, בצדק או שלא בצדק, אם גם חשתי במקצתם, לטעמי לא פגעו כלל ברושם החי ויה האמנותית. אמנם, אינני סבור שתפקידו של המבקר התיאטרוני הוא כתפיצור של האופוזיציונר הפארלאמנט, הצועק חמיד: רע, רע, גם אם המעשה שנעשה על-ידי הרשות היה טוב ומוציא דק, הרי מצד שני, מודה אני כי אין המבקר המקצועי רשאי להתמסר לחי ויה הבלתי-אמצעית בלבד, עליו להסיי תכל בממה בעינים זרות קצת —

ואילו אני לא כך הסתכלתי במחזה „כנרת, כנרת“, ובכן, אם אתעלם בדברי מן ההצגה, כדרך שנערכה בתיאטרון, אין להקיש מהתעלמות זו, בשום פנים וצורה, על יחס שליילי לגוף ההצגה, אך לעולם יש טעם לדון במהזה בתור יצירה ספרותית העומדת ברשות עצמה, בין שכבר עלתה על הבמה, בין שהיא מקופלת עדיין כספרים, הצ"ן ומחזה אינם זהים. מחזה, ככל שהוא עשיר יותר בתוכנו, בסגנונו, ברוחו, כן הוא מאפשר קשת רחבה יותר של אינטרפרטאציות בתיאטרון. יודעים אנו, מתולדות המחזאות, שלא זו בלבד שמחזה מסויים עשוי לקבל אינטרפרטאציות שונות מן הקצה אל הקצה במשך דורות, אלא שאף בדור אחד פירשו במאכ וסחוקנים אותו מחזה עצמו פירושים שונים ואמילי



י. קוסונוגי : „גוף בצפת“, מהתערוכה בביתן רובינשטיין בתל-אביב

מנוגדים. אם יש לפניך מחזה חשוב, שהוא בחזקת יצירה ולא רק מעין תסייט ברימו, לעולם אין אתה יכול לומר על אינטרפרטאציה מסויימת שניתנה לו — כזו ראה וקדש. מן הסתם מקופלות במחזה הנידון גם אפי שרות, או אפשרויות אחרות, המחכות לגואלן. מי מאתנו אינו יורע להצייע על מחזות, אשר זכו בזמנם להצייע לחתיאטרוני עצומה, אך אם תקרא בהם היום, שוב לא תמצא כאן שום ענין מלהים, מגרה, מתגרה, והוא הדין במקרים הפוכים. הנה, בעוד כמה חדשים יוצג בתיאטרון הזה מחזה, אשר גנוז היה בספרים נדירים שנים רבות — הוא „וויצק“ לגיאורג ביכנר — עד שפתאום, לפני שנים מספר, חזרו וגיי לוהו, ועתה משתבחים בו התיאטראות — ולאליהי האמנות פתרונים. מחזה והצגה הם אולי תאומים מפקידה לפקידה, אך לעולם אינם תאומי סיאם: גורלותיהם שונים.

★

מקום-העלילה: ארץ-ישראל, עמק-הירדן, קבוצה, מה שנקרא קומונה בלעז. הזמן: 1912. הרקע: „ארץ ושיימים“, גוף של בראשית, בראשית מכל הבחינות: ומפני שזהו גם איוו בראשית אנושית, לאומית — אין הארץ והשמים, רק סטאטיסטים שבייכתיים. / אין להם סכסס אמנם, אך יש להם תפקיד“, כך מודיע אליעזר בפתח המחזה, אלא שבהמשכו אנו נוכחים לדיעת, כי ארץ זו ושמים אלו, לא זו בלי בר שיש להם כאן תפקיד גדול, אלא בכליזאת גם „סכסס“ יש להם, סכסס נפלא במוחשיו הפיוטית. בפתח המחזה, בנאומו לפני המסך הסגור, אין עדיין אליעזר חבר מחברי הקבוצה: הוא נציג המשורר, הפונה אל הקהל בשנת 1962, חמישים שנה לאחר מה שהיה בקבוצה ההיא בימים ההם, אליעזר זה מסיים את נאומו בציון המר קום בו עמד המחוג על השעון הגדול של התקופות, ומיד לאחריו, בהיפתח המסך, ממשיך יהודה וקובע בינו לבינו, בהסתכלו בשעונרהווא, שגם אצלו מריאים המחוגים על אותה שעה — „שתי-עשרה וחצי“, עבר והווה נשקו. אלו הם שני ממדים מתמידים במחזה שלפנינו, המתעמקים והולכים על-ידי ממד שלישי, שעליו ידובר להלן. ממד ההווה, שלנו, איננו נעלם כאן אף-פעם, הוא נוכח כל הזמן, הוא בתוך השיטין וביניהם, ברמזי-רמזים הפוגעים היטב הודות לדקוהם, בחרוים ממוגניים ובמונולוגים כבדי-הגוה וכבדי משקל. מוויית-ראיה מסויימת של 1962 של שנה זו בארץ הזאת, שבהלל-אוירה מתהדרים עכשיו, כמעט בלי הפסק, משפטי-מעילה, רבייהיקף-וכי עור, שבה משחולל יצר בקשת ההצלחה הפרטית, אם אך יש רוח-ממון בצידה, ובולמוס הפרסומות העצמית צועק מעל כל קיר ומעל כל במה — ובכן, מוויית-ראיה מסויימת של 1962 זו, ניראית הקבוצה של 1912, ניראים חברה וחברותיה בקפדנותם המורית, בנכונותם התמימה והבלתי-תמי

אבל שימו לב: מוטיב זה של המעיי לה, כביכול, שעליה נטוש מאבק משרנה כל-יך בתוך הקבוצה (משונה רק לגבי עינים חיצוניות, מבחינת הזמן והמקום) — מוטיב קומי זה מעוגן במרטיב מבין אחר לגמרי, שכן לאט-לאט, במהלך של קרסצ'נדו, מתגלה לנו, כי לא אברן הכסף הוא שהוליד בלב מרדכי רגשייהשדנות צורבים, שמא אין חברי הקבוצה נוחנים בו אמון, פי הכסף נגנב או אבד, שורש החשדנות הזאת, אשר יצרה מניה וביה סיטואציה קומית, נערץ במאורע טראגי אשר אירע בקבוצה, שעה שלובה הקריב את חייו למען אהבתם של סניה ומרדכי. במעגלי ההתרחשות הזאת שוב אין ניראית הקבוצה באור של שנת 1962, אלא באור שלה עצמה, כמות שהיתה במציאותה — קשה, חמורה, תבענית, ואולי גם אכזרית, כאילו קרוי זה היא מחומר הארץ הזאת והשמים האלו שיש להם תפקיד. מכורח ההתרחשות הטראגית הזאת משמיע לנו המשורר אותו דיאלוג נפלא בין מרדכי וסניה, שעה ששניהם ניצבים „משני צידי הבמה“ — דיאלוג, שאיננו (ככתוב בספר) בבהינת „דושיה, אלא בעיקר סיפור משותף“. מרדכי פותח ואומר: „בואי, אל תשתי עוד, בואי עמדי“, והוא חוזר וקורא לה: „גלך, גלך, — אני אשא אותך אל שם, / אל העולם הרע, הנהדר, הפרא, / המר והרשע, החי והחכם, / בו השלל מרדכי והשנאה מותרת“, אכן, נראה לי, כי מעטים הם בספרותנו קטעי-שירה כה עמוקים וצלולים, אשר מבטאים את מאבקו של האדם בקבוצה עם שטן העזיבה. וכך גם להלן, במעמד חוליה של טניה, שהיא חולת-אהבה וחולת פצעי הקבוצה — „מהלה“ שאת הדיאגנוזה שלה נותנת ריבה דווקא, העניינית, השונה מטניה בתכלית, ברברים פשוטים, נחרצים ובהירים עד הסוף: „אתה יורע“ — היא אומרת, בין השאר, לאליעזר — „מה היא אוכלת“ (האידיאה)? „היא אוכלת את חייהם הפרטיים של האנשים, / ויש ימים אשר בהם צריך לדעת / כי זה מזונה. מי שמעורר / את החיה הזאת צריך לוי כור במה מאכילים אותה... והיא תרבעת בכל פה“.

שילוב זה של הקומי והטראגי — הניגוד המהווה בו בא על פתרונו מידיו האם — אמו של ליובה, שהיא האומרת, לבסוף, אל סניה המבהלת: „היא איננו בעולם... אמא שלו אומרת לך שהוא איננו, הוא לא ישוב עוד. (המשך בעמ' 8)

על „כנרת, כנרת

(סוף מעט' 7)

הוא לא ישוב ער". עתה מתיישובות הסתירות, ולא זו בלבד שכל אותו ענין של הכסף שאבד, מאבד סחאום את סעמו בהרגשתם של אליעזר וחבי' ריה, אלא גם סתירה אחרת נעלמת בעצם. זו שבין 1912 ו־1962. שבין העברי לבין תהווה. כי אליעזר (שהוא כזכור, גם המודיע בשם המשורר) אר' מר לנו: „ובכן, אתה טועה! זו ארץ ישראל / ולא אמריקה! מה מסתפק במה שיש! / מצב זמני, אומר הוא נראה, נראה...“

אכן, שילוב זה של הקומי הטראגי המעצב את אוסיה המיוחד של יציר ספרותית זה, טמון בו מן־הסתם קושי במתי בלתי־נייל, ברם קושי זה אינו קיים כלל שעה שאתה מתייחד עם הספר ודמיוןך הוא הבמאי והשחקן...

★

נראה לי, כי בדיון הספרותי על „כנרת, כנרת“ מן־הראוי היה לעמוד עכשיו על מקומו של המחזה הזה במכלול יצירתו של נתן אלתרמן ועל סוד חסגישתו המקופלת בו, בין שירה אלתרמן משנות תש״ך ובין שירה רחל משנת תרס״ו: „ואולי לא היו הדברים מעולם“, אשר ניגונה שוב מתחדד באוזנינו מבעד לתמונות של „כנרת, כנרת“, בבחינת פתיחתו של השיר הראשון משירי „כוכבים בחוץ“ — „עוד חוזר הניגון שזנחת לשווא“, ואולם, אילו ניסיתי להרחיב את הדיבור גם על ההקשר הזה, אולי לא הייתי חורג מיריעת הנושא, אך אייתי חורג מדרך הזמן, ואף־על־פיכן עוד

אוסף משחו גם מקודת־ראות זו:

במחזותו — זה שכבר קראנוהו וכבר ראינו אותו — פורץ המשורר את גבולי יצירתו וכובש לה. בחינוגית ובצעו. שדה חדש, שדה הדראמאטורי־גיה, אבל למן השעה שהוא נכנס לשדה הזה, שולטים עליו לא רק חוקי־הוא, האישיים, הפנימיים, אלא גם חוקי התפתחותה של המחזאות העברית, הצעירה כל־כך, בעולמה של הספרות אין אני יודעים מראש מה אפשרי ומה בלתי־אפשרי, שיר, סיפור, מחזה, אם אמיתיים הם, אם יש בהם חיים, אם הם מה שאנו קוראים בשם „יצירה“, חסיד יש בהם איזה נס, ורק בדיעבד אנו באים ואומרים, ברוב השכלתנו ושכלנו, כי שיר זה, סיפור זה, מחזה זה אפשריים היו בשעה זו מטעמים אלו ואלו, אבל גם נס קפיצת־הדרך בספרות הוא מן הדבר רים שיש להם שיעור, כאמור, הדרא מאטורגיה העברית היא צעירה עד מאוד — ורק מי שידע מאיזו שכבה עמוקה של חיי מחזאות ותיאטרון ניזונו הפירות המפוארים של המחזה העולמי, יכול לשער נכונה כמה התחלתית היא עדיין התחלתה של הספרות העברית בשדה זה. בין כך ובין כך יש כאן לומר, כי בפרצת גבולי יצירתי והרחבתם חרחיב אלתרמן בתנוסה רחב בה גם את אפקי המחזה העברי בכלל והעשירו בדות, באמת, בחכמה וביסוד המיט.

(דברים בסימפוזיון)
מנחם דרומן